

היה משאר כל הימים. קדרות החמין, המגשים, טבלות הלחם וכו' נעלמו ממנו וכל כולו צח ומצוחצח. הרבנים פשטו מעליהם את איצטלאותיהם וכן הסירו מעל ראשיהם את מצנפות המשי השחורות, ונשארו רק עם "האנטריי" ו"הקפיטנה", מעיל שחור קצר שהגיע עד למתניהם, ו"הטאקאיקה" שחבשו על ראשם. הם עמדו כפופים, שרווליהם מקופלים מעל לזרועותיהם ובידיהם הענוגות הרוזות והחיוורות, לשים היו את הבצק שנועד לשמורה. תוך כדי העבודה היו הרבנים פוצחים בשיר הלל כמקובל. אנו ילדים הסתכלנו עליהם בתמהון. הכיצד? אבא וחבריו הרבנים הפכו להיות אופים! הבצק היה קשה כאבן והם התאמצו בכל כחם לרככו, כדי שהשמורות תהיינה טעימות וקלות לעיכול. בערב בשעת הסעודה, כשהיינו טועמים מהשמורה, מספר היה אבא כי עמל קשה עד אשר הוציא מתחת ידיו שמורה טובה והשמורה איננה "קוירגוס" (דהיינו קשה כקרני פרה), אלא שמורה שניתן לכרוך אותה בחרוסת ולאכלה בלי חשש של קלקול קיבה.

יצאו השמורות מהתנור כשהן מסומנות בסימנים מיוחדים על ידי המזלג, כדי להבחין בין השמורה העליונה האמצעית והאפיקומן, ובעודן חמות עטפו אותן במטפחות לבנות ונשאו אותן תחת בית השחי הביתה. לאופים העניקו שכרם בעין יפה ונפרדו אלה מאלה בברכת "תזכו לשנים רבות". אולם, חרף המאמץ הרב, לא תמיד עלו השמורות יפה. כמה התענו הורינו וסבינו בלעסם את השמורה העבה, עד תומה כפי הדין. זוכר אני את אבא כשהוא מסב בכסאו ושיניו התותבות לועסות ולועסות בלי הפוגה ואינו מוציא הגה מפיו. תוך כדי לעיסה, היה שם אצבעו לפיו כדי לרמוז לנו שלא נדבר ונאכל את השמורה עד גמירה. אמי, נכדת הרב יצחק פראג, הרב האשכנזי "שהסתפרד", שני אחיה היו רוקחים ואחיה השלישי רופא. כיון שכך הרי היתה בקיאה בחכמת הרפואה. היא עמדה וטענה, בהומור כמובן, כי אכילת מנות גדולות של השמורה יש בה כדי להזיק לגוף. שכן קשה היא ללעיסה. אף סבתי לעסה את השמורה בחניכיה והשתדלה לקיים את המצווה כדין וכהלכה.

לפעמים אירע כי אכן נתקעו "הבוקאדוס" (פרוסות השמורה) "אה לה בוקה דיל קוראסון" (בשער הלב) וגרמו מיחושים להורינו בשעות הלילה המאוחרות. מספרים כי פעמים רבות הרגיש הצדיק החסיד רבי יצחק באדהב, תושב שכונת מונטיפיורי הישנה, כאבים מחמת "הבוקאדוס" שאכל ושכנות

אגודת החכמים

חשו אליו עם כוס "אגואה די אזאר" (מי שושנים) כדי להקל עליו את מחושי, "ולהוריד" (אבאשאר) את השמורה שנתקעה לו "אה לה בוקה דיל קוראסון".

אגודת החכמים

1234567

ב

תפילת מעריב של פסח, נפתחה במזמור "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו".
אכן קראנו מזמור זה בשמחה ובסיפוק נפש שכן נסתיימו סוף סוף כל עבודות הפסח. ולא לחיגם כלל מזמור זה פעמים את המלים "ויצעקו" "ויזעקו".
מלים שבלי ספק מכוונות לנו המבוגרים והילדים. ועוד נאמר באותו מזמור "רעבים וגם צמאים יחוגו וינועו כשיכור וכל חכמתם תתבלע וישמחו כי ישתקו" וכו' האם אין בכל אלה רמזים לכל אותם ימים שבין פורים לפסח ? וכשהגענו לסוף המזמור "מי חכם וישמור אלה ויתבוננו חסדי ה'" פתח החזן בקדיש בניגון חגיגי.

1234567

מזמור זה שימש מעין פתיחה לחג. כשיצאנו מבית הכנסת ברכנו איש את רעהו וכל ראש משפחה הזמין אורחים, זקנים ואלמנות להסב לסדר.
בחיינו של סבי, אבי אבי, חכם גבריאל שבתי יהושע, נהגנו לערוך את הסדר בביתו. בן חמש הייתי כשהשתתפתי בליל הסדר האחרון שחגגנו יחדיו, שכן באותה שנה נפטר סבי; הייתי נכדו הראשון מבנו יחידו וחיבה מיוחדת נודעת היתה לי ממנו. הוא קרא לי "יעקובצ'י" דרך חיבה. בהיותי בן שנה הצילני ממוות כשהשקוני בטעות רפואה "חיצונית". הוא נשאני בזרועותיו ממונטיפיורי הישנה ועד לבית החולים "ביקור חולים" שבעיר העתיקה שם שטפו את קיבתי.

שונה היה אבא מסבי, הן בתכונותיו והן במראהו. סבי היה בעל קומה תמירה, פנים הדורים, מקפיד בלבשו, צועד בנחת עקב בצד אגודל מזג שקט ונוח לבריות — בקיצור סלוגיקאי טיפוסי אוהב חיים. לא כן אבא שקומתו היתה בינונית, מזגו סוער, תוסס ומלא חיים, חריף וממולח שאורך הרוח רחוק היה ממנו.

זכור לי היטב אותו ליל הסדר האחרון שבחיינו. מיד בשובו מבית הכנסת פתח בנגון "קדש ורחץ" ולאחר שסיים חזר על כל אחת מהמלים. פתח בקדש ולאחר שקדש על היין אמר "ורחץ" והוסיף מיד בספרדית "סי לאבאראן לאס מאנוס אי נון דיראן ברכה פורקי ואמוס אה קומיר קוזה אמוז'אדה, כי

איס לה קווה אמוז'אדה ? איל אפיו". היינו, יטלו ידיים ולא יאמרו ברכה על שאנו אוכלים דבר שהוא רטוב, מה הוא הדבר הרטוב, המרור הטבול בחומץ יין. הדברים היו נאמרים על דרך שאלה ותשובה, אלא שהוא היה השואל והוא היה המשיב.

אח"כ 1234567

עתה הגיע ל"מגיד" והוא פותח ואומר: "אינג'ראן לוס ואזוס די בינו אי דיראן לה הגדה קאנטאנדו". ממלאים את הכוסות יין ואומרים את ההגדה בזמרה. בשעת אמירת עשר המכות מולפים היו טיפות יין מתוך הכוס לתוך קערה כמניין המכות. ליצני הדור היו מוסיפים על עשר המכות עוד "מכה", שקראו לה בנים כיוון שקשה היה צער גידול בנים. ובכלל, בליל הסדר, ניתן פורקן גם לבדיחות הדעת שסבי נטל בה חלק והשרה בכך אוריה של שמחה שהקיפה את כל בני הבית קטנים וגדולים.

בליל פסח נהגו משפחות רבות להתכנס יחד. והיו רבים מבני עמך שלא ידעו לקרוא את ההגדה והאזינו לה מפי אחרים. אבא מספר היה על יהודי סלוניקאי אחד שלא ידע לקרוא את ההגדה שאשתו היתה טוענת כנגדו תמיד ואומרת: ראה נא את כל השכנים שרים את ההגדה בשמחה וחדוה. ואילו אנו יושבים ומסבים לשולחן, סועדים את לבנו ללא אמירת הגדה. אז היה בעלה משיב לה: בואינה מוז'יר, אשתי הטובה, אספר לך את כל ההגדה כולה בשני משפטים: "טיאו משה קון טיאו פרעה סי פילייארון", דוד משה ודוד פרעה פרצה קטטה ביניהם, "אי דיספואיס סי איזיירון פאס", ולאחר מכן השלימו ביניהם. זה כל תכנה של ההגדה ועכשיו בואי ונשב לסעוד.

הילדים למדו את ההגדה במקורה בתלמוד תורה, אך אבותינו ידעוה בלאדינו וקראו אותה בלשון זו קטע קטע בשביל הנשים שתוכלנה אף הן להשתתף. בשנים האחרונות קראו בביתנו קטעים מספר בלאדינו כדי לגרום נחת רוח לסבתי הסלוניקאית שהסבה לשולחן, חרף אלמנותה, בכל הודה והדרה לבושה לבוש סלוניקאי טפוס.

את ההגדה קראו כל בני הבית קטנים וגדולים. גם אמי השתתפה בקריאה וביקשה כי יתנו לה לקרוא את הקטעים הקצרים שאינם מסובכים ביותר. סבתי אשר לא ידעה לקרוא הסתכלה על כלתה בחיוך והערצתה. אף כי היתה אשתו של אב בית דין בירושלים לא למדה לקרוא בצעירותה ובכך לא נבדלה מנשים רבות של רבנינו שלא ידעו לקרוא אף הן. אמי היתה יוצאת מן הכלל. אמה הביאה לה בילדותה חכם שילמד אותה בבית. היא ידעה לקרוא

בספר תהלים ומדי שבת בשבתו קראה כמה מזמורים מתוכו כדי לקיים את נדרה אשר נדרה בקטנותי, ^{לפי שפירש} אמי קראה גם ספרי רומאנים בלאדינו שנדפסו בבית הדפוס של שי"ש, שלמה ישראל שריזלי בירושלים ובדפוס קושטא וסלוניקי. כן קראה את העיתונים בלאדינו שנתקבלו מסלוניקי ומהגולה הספרדית באמריקה. ¹²³⁴⁵⁶⁷ אמי דיברה גם צרפתית וזאת בהשפעת אמה שהיתה ילידת מארסייל ואחיה שחונכו בבחרותם על ברכי התרבות הצרפתית בבירות אשר בלבנון. כן דיברה מעט ערבית ואף ידעה לכתוב "ליטרה די קארטה" או "סוליטריו" היינו כתב מיוחד בלאדינו ששימש לכתובת מכתבים, והיא אשר כתבה את המכתבים לאבא בהיותו בשליחות מטעם העדה בחוץ-לארץ.

כשהגענו למקום שבהגדה רבן גמליאל היה אומר "כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו" — מפסיקים היינו כולנו בבת אחת כדי לתת לסבתה להשלים את הפסוק לאמור: "פסח מצה ומרור". הבעה של נחת ופורקן היתה שפוכה ברגע זה על פניה, שבאמירתן של שלוש מלים אלו יצאה גם היא ידי חובתה בסדר ליל פסח.

חלקו הראשון של הסדר הגיע לסיומו. עתה שקענו באכילה שכן רעבים היינו, רק צלחת אחת של "סודרה", פתיתי מצה עם ביצים אכלנו בסעודת הצהריים.

שאלתי פעם את יוסף ברזאני אילו מאכלים הכינו אמותינו לחג הפסח? והוא השיבני: "טורטה די מצה קון קארני", עוגת מצה עם בשר הקרוי "פסטל לארגו", קובאבאס קון קארני אי פניונים, אנג'ינאראס ריינאדאס, קאלאבא-סיקאס אינג'ידאס (קישואים ממולאים). כשהגיע לקאלאבאסיקאס (קישואים), לא היה יכול לשלוט בעצמו והוסיף: וינטי קאלבאסיסיקאס פור און גרוש. אי אוי דוס ליראס איל קילו, לאמור, עשרים קישואים בגרוש אחד והיום שתי לירות קילו. משהו מכל זה אכלנו בליל הסדר. כשסיימנו את הסעודה היה ראשינו סחרחר עלינו ותנומה נתלתה על עפעפינו מחמת מעט היין ששתינו. אולם עד מהרה גברנו על חולשתנו שכן עדיין נותר לנו לסיים את ההגדה. לאחר אמירת ברכת המזון פתחנו ב"שפוך חמתך" וגומר, והפעם ביתר מרץ והתעוררות. אהבנו את ההלל וביחוד את נגינתם של הפסוקים "אודך כי עניתני" שאבא נהג לשיר אותם בנגון מיוחד וכולנו שרנו אותם אתו. לאחר ההלל פתחנו ב"חד גדיא" ובתרגומו הספרדי "און קבריטיקו כי לו מירקו מי פאדרי" וכן "אחד מי יודע" ובתרגומו הספרדי "אונו קין

סאביין אונו יו סאביין ועוד". בשירים אלו השתתפו גם הנשים ששרו אותם
 בתן ובחדה.¹²³⁴⁵⁶⁷ ^{נחית 1234567} ^{אוצר החכמה}

את ליל הסדר חתם "שיר השירים". שרנו אותו בליל הסדר בפעם הראשונה
 והמשכנו בו בכל ערב שבת עד חג השבועות. בשנים מאוחרות יותר ככל
 שהבנים והבנות גדלו ונתחנכו בבתי הספר העבריים היו שסיימו את ליל
 הסדר בשירים לאומיים ציוניים. אותה שעה היו כבר העששיות מתעממות
 והקולות נצרדים ורק זעיר פה זעיר שם, בכל פינה ובכל סימטא של ירושלים
 הישנה והחדשה, עוד הדהדו קולות אחרונים ועייפים של ששון ושמחה,
 עד לאחר חצות, כדי לקיים את הפסוק "קריאת שמע של שחרית".

ג.

השאלה הראשונה שעלתה על דל שפתינו למחרת היום בשעת התפילה
 היתה "ביביטיס לוס קואטרו ואזוס, נו טי אימבורג'אטיס" האם שתית את
 ארבע הכוסות, האם לא השתכרת. האם נשארת ער עד "חד גדיא" האם החזקת
 מעמד עד הסוף ולא נשאו אותך אל מיטתך? אכן מעטים מאד מבין הילדים
 התזיקו מעמד.

מהגשמים נפרדנו בפזמון קצר אמרנו "לך לשלום גשם ובא בשלום טל,
 כי רב להושיע ומוריד הטל" ואילו לגשם הקדשנו פזמון ארוך שנאמר
 בסדר האליף בית "אל חי יפתח אוצרות שמים". מכאן שחביב היה עלינו
 הגשם על אף הטרדות שגרם לנו הקטנים. "מוריד הטל" הזכיר לנו את
 הקיץ העומד על המפתן ועמו פגעים חדשים, אבק, צמא ומחלות לרוב.

בשעת העמידה של מוסף נמצאו תמיד כמה טרדנים שהזכירו למתפללים
 שיש לאמור מעתה "מוריד הטל" ולא "משיב הרוח ומוריד הגשם", כאילו
 היה בטעות זו משום הפיכת סדרי בראשית וחששו כי במקום הטל שירד עלינו
 שעה שעדיין נמים היינו את שנתנו יפקדו אותנו גשמים. הקטנים שבמוסף
 "אלהינו ואלהי אבותינו מפני חטאינו וכו', וכן "אלהינו ואלהי אבותינו
 מלך רחמן רחם עלינו" וכו' הרעידו את הלב. תפילת מוסף שנאמרה בשלושה
 רגלים ליד הכותל המערבי נראית לי כתפילה המתאימה ביותר במעמד זה.
 עודני זוכר שעת תפילה זו ליד הכותל. יחידי בתי כנסת שונים שבעיר
 העתיקה ומחוצה לה פסעו עטופים בטליתות במדרגות היורדות לכותל המערבי.
 עמדנו לידו וכמו לוחשים היינו: "רבוננו של עולם, הנה אנו נמצאים מחוץ
 למקום המקדש אך קרוב קרוב אליו, סמוך להר הבית ואין אנו יכולים לעלות

ולראות ולהשתחוות לפניך בבית בחירתך" כלום יש טרגדיה גדולה מזו? וכדי לנתח ולעודד את עצמנו מדובבים היינו: "שובה עלינו בהמון רחמין בגלל אבות שעשו רצונך. בנה ביתך כבתחלה כונן בית מקדשך על מכוננו, הראנו בבנינו שמחנו בתיקונו והשב שכינתך לתוכו".

זכר תפילת מוסף ליד הכותל המערבי שהשתתפתי בה בזכות אבא שלקחני משכונת "עזרת ישראל" מקום מגורנו, עודנו חקוק עמוק בלבי. אכן חן מיוחד היה לתפילת מוסף שנאמרה במקום הזה.

לאחר התפילה, ישבנו לסעוד לסעודת הבוקר שבה אכלנו מיני מאפה מיוחדים לפסח. טעימים במיוחד היו ה"בורמזאליס", סופגניות, העשויות ממצה שרויה במים ומתובלת בבצים, שהיו נאכלות לאחר טיגון כשהן מכוסות שכבה דקה של סוכר טחונה או טבולה במי סוכר. כן חיבבנו את ה"קוקלאס", כופתאות, של מצה טחונה, שהיו צפות על פני צלחת המרק. "הקובאבאס" הממולאות בשר, שהיו עליהן מיץ לימון.

בחג הפסח לא היו עוגות. המצה שימשה עוגה טעימה ביותר. פתיחי מצה טבולים בקפה וחלב היו מאכל תאווה. כן אהבנו את "המאסאייקאס די גואיבו או די וינו", עוגיות שנלושו ביין או בביצים שצורתן עגולה ונקובה חורים.

לכבוד החג לבשו אמותינו שמלות יפות וכשיצאו לבקר שמו עליהן את ה"שאל" או "הפישו" השחור אשר כיסה את כתפיהן ואת ראשיהן. חן רב נסוך היה עליהן שעה שצעדו מתונות. ועל הכל יפה במיוחד היתה ה"יאזמה", זו המטפחת הצבעונית הדקה שכיסתה את הראש שבשוליה הבריקו ה"אויאס" הגדילים הצבעוניים רבי החן. ביאזמה זו באו לידי ביטוי גינוני התקשטותה של האשה, ממטפחת זו נשתקפו מאווייה ורגשותיה. היאזמה כיסתה את הראש, מלבד תלתל אחד או שנים שביצבצו חוצה. מתחת ליאזמה של נשים צעירות יותר חמקו שתי צמות שחורות וארוכות שדמו לשני נחשים התלויים להן על הגב. ה"יאזמה" היתה בלי ספק "המחשוף" המושך והמגרה ביותר של אמותינו. מה אהבתי לראות את היאזמה על שערותיה השחורות והמתולתלות של אמא שהיתה מקפידה בטיפולה בשעה שהופיעה לפני בעלה ומכל שכן לפני זרים.

שבעת ימי הפסח דמו לשבעת ימי חופה. הבית הבריק בנקיונו ודומה היה כי האביב פרץ לו דרך אל סמטאותיה של העיר העתיקה. השמחה

שררה במעונותינו בכל ימי החג. הנשים נחו מן העמל שנמשך למעלה מחודש ימים וביילו עתה את הזמן בביקורים בבתי שכנות ובקבלת אורחים. ^{אחריהם} ¹²³⁴⁵⁶⁷הקטנים נלוונו אל הורינו בביקוריהם אצל קרובי משפחה שהתגוררו בעיר העתיקה ובמונטיפיורי הישנה ואני נלויתי לאבא שערך את הבקור הראשון של החג אצל ה"ראשון לציון".

ימי חול המועד נועדו גם לטיולים ולמסיבות משפחתיות. הטיולים נערכו מחוץ לעיר, במקומות שונים ^{אחריהם} ¹²³⁴⁵⁶⁷על החומה הפונים לעבר הרי ירושלים, בחורשת המגור הארמני וכן בשאר קטעי חורשות וגנים בעיר העתיקה וסביבתה. ^{אחריהם} ¹²³⁴⁵⁶⁷לאחר הפסח, השתדלו בני העיר העתיקה לצאת לשדות ולדרוך על הירק "פיזאר לאס ירבאס". גם נפשם התגעגעה "לפרימה בירא" לאביב המרענן. בטיולים אלו צלו בשר כבש שבתקופה זו מצוי בשפע ואכלו חסות גדולות מכפר השילוח או משכם, אותן החסות שעליהן הבריקו מחמת ה"שמן" שנטף מהן. להשלמת השמחה נלוותה ה"טרבוקה" הקטנה שעליה הקישו ידיה העדינות של אשה. כן שרו שירי אביב שונים ו"רומנסות" ספרדיות ידועות שהזכירו לכל את ימי הנעורים. מסיבות המשפחה נערכו ברוב־עם בלילות לאור מנורות נפט גדולות ששימשו רק לעתות שמחה אלו. שרו, רקדו, לקול רעמי צחוק של המסובים. גם במסיבות אלו היתה ה"טרבוקה" בלבד מקור השמחה. הגרמפון עם משפכו הגדול ותקליטי הזמרים הערבים היו נחלתם של עשירים בלבד. אלה מוצבים היו בבתי קפה שונים וכל מי שביקש ליהנות מהם ישב על שרפרף קטן באחת הפינות והאזין למנגינות הערביות תוך גמיעת קפה חורכי.

כן היו שעשועים מסוג אחר. המון העם נהר לרובע "חאן אל זית" כדי לראות את "כרכוז עואז" (משחק בובות) או את הכבש בעל שני הראשים ושמונה הרגלים "ראס מן גייר גייט", או ששחקו ב"דדוס" (קוביות) ו"בצרה" (קלפים).

החג היחידי שבו ציפו השכנים והמכרים המוסלמים לטובת הנאה מידידיהם היה חג הפסח, שכן ה"פטיר", כלומר המצה היהודית, ערבה מאד לחיכם. המתנה הטובה שניתן היה להעניק למוסלמי בחג הפסח, היתה מנה של מצות. סלים אל חוסיני, ראש עיריית ירושלים בשעתו, קיבל ברצון רב את מתנת־המצות שהגיש לו גזבר העירייה היהודי, חואג'ה יוסף ברזאני מדי שנה בשנה. וכשביקש פעם גם אליאס אפנדי הנוצרי לקבל מתנת מצות

אמר לו הגזבר היהודי: "לפי טענתכם אפויה המצה בדם ילד נוצרי וכיצד רוצה אתה לטעום הימנה?" "בלאש מסת'רה, חדל להתלוצץ", השיב אליאס הנוצרי, "אוהב אני לטבול את המצה בכוס הקפה והחלב שלי בבוקר".

תמורת המצות הללו שהגישו למוסלמים כמתנת-חג, נתנו המוסלמים ליהודים עם צאת החג פיתות חמות, חמאה, דבש, זיתים, פרחים ותפוחי-זהב גדולים כשעל קליפותיהם "באראק" גייר-זהב דקיק, — מתנה שנתקבלה ברצון ובהכרת-טובה לאחר שבעת ימי הינזרות מלחם.

בחג הפסח חלו כמה אירועים שהעסיקו את בני ירושלים בימי חול המועד. חג הפסח הנוצרי נחוג ביום הראשון של פסח ברוב פאר והדר. על גגות הבתים שבקרבת הקבר הקדוש "לה קימאדה" הצטופפו מאות נשים וגברים כדי לחזות בתהלוכה המפוארת של הפטריארך עם חבר אנשי הכמורה שהיו לבושים כולם בגדים רקומים בחוטי זהב ומשי, "ויסטידוס די קלאבידון אי די סירמה". לפני התהלוכה צעדו הקוואסים של הקונסוליות השונות שהקישו בקצב במקלותיהם העטורים גולות כסף על אבני סמטאותיה של ירושלים.

חגיגה בעלת אופי שונה לגמרי, התקיימה ביום הראשון שלאחר חג הפסח, הלא היא חגיגת העליה לקברו של משה רבנו, גבי מוסה. מפיה של דודתי טיאה ליוג'ה קואינקה שמעתי: נוהגות היינו ללכת לשדה שמאחורי "אל בניו די לה מיריאמיקה", בית המרחץ של מרים, ולחזות בעשרות הרקדנים הערבים שרקדו בחרבות שלופות. פחד אחז אותנו בראותינו את ערביי חברון וכפרי הסביבה כשהם מנופפים בחרבותיהם התדות וב"נבוטים" שבידיהם. רק אנשי המון העם, "ג'נטי די פרובידאד נו ג'ינטי די כבוד" (עניים ולא מכובדים) הלכו לחזות בתהלכות אלו.

בימי הפסחא נתמלאו חוצותיה של ירושלים העתיקה, גם בעולי רגל שבאו מארצות אירופה. אנו הילדים נהגנו ללכת אחר קבוצות עולי הרגל הרוסיים שבאו מתחנת הרכבת עד לאכסניה שלהם במגרש הרוסים, או שעלו ברגל מנמלי יפו לירושלים כשבידיהם מקלות גדולים ועבים והם שרים ומתפללים. אנו רצים היינו אחריהם וקוראים לעומתם: "דריסטה מאריסטה" איל ווירקו טי אריסטה אין דיאה די מרטיס", כלומר שלום עליכם וכי השטן יגרור אותכם ביום שלישי.

* ברוסית "זדראסוויטיה".

[מגילת 12:34-567]

הם לא הבינו כמובן את פשר קריאתנו והיו עונים לנו בנדנוד ראש. "דריסטה דריסטה". עצובה היתה שירתם של הרוסים, וכולם, גברים ונשים לבשו בגדים שחורים ועבים. בעוברם ברחוב יפו, תימרו ענני אבק מתחת לרגליהם שהיו נתונות במגפים שחורים. זכורני כי פעם עברה קבוצה בת כמה מאות גברים ונשים דרך רחוב יפו ובידי כמה מאלה שהלכו בסוף השיירה, שמיכה עבה שעטפו בה גופתו של אדם שנפת, כנראה, את נשמתו בדרך.

[מגילת 12:34-567]

קשה היתה הפרידה מחג הפסח. במוצאי החג הלכנו לשדות לקטוף שבלי-שעורה ירוקים בהן חבטנו איש את ריעהו ובירכנו זה את זה משום מה בערבית "סנתך ח'דרה", דהיינו תהא שנתך ירוקה, בצרוף הברכה המסורתית "קאדה אניו מיז'וראדו", תזכו לשנים רבות. אנו הקטנים הרהבנו עוז בנפשנו ואחזנו בירק וחבטנו בו בעדינות, מתביישים קמעה ועינינו מושפלות, את הורינו ומאחלים להם שנה טובה ומבורכת.

במוצאי החג נהגו לקשט את השולחן בירק. הדליקו עששית, קאראיה, וערכו שולחן עם כל מיני מטעמים לקבל פני אורחים. בתחתיתה של העששית מניחים היו כמה מטבעות של זהב. למחרת החג נטלו את המטבעות המשומנות מתוך העששית ומשחו בהן את הידיים לסימן של ברכה והצלחה.

כן נהגו להניח במוצאי החג, "בג'וזדאן" (נרתיק הכסף) חצי-נפוליאון, לסימן ברכה. את זאת הניחו למשמרת במשך השנה, ולא פרטו את המטבע. במוצאי חג הפסח, בלילה הראשון לספירת העומר נהגו הגברים להטמין לסימן ברכה בכיס בגדיהם גבישי-מלח שהחזיקו אותם עד היום האחרון לספירת העומר.

אף הנשים הוקירו את ימי "הספירה" האסורים בשמחה, ונהגו להפסיק את מלאכה התפירה סמוך לשעת המנחה.

בשעה מאוחרת בלילה, עלו מתוך החשכה קריאותיהם של האופים שהכריזו על "ליבאדורה בלנדה אי דורה" דהיינו שאור רך וקשה, לאפיית הלחם בידי בעלות הבית השכם ביום המחרת.

בין פסח לשבועות

א

חזן מיוחד היה לשבתות שבין פסח לשבועות. שמחה רבה היתה שרויה במעונותינו בשבתות אלו. מלאי פיוט ושירה היו. הכל היו שרים. שרו "פרקי אבות", "בר-יוחאי" ו"שיר השירים". בני המשפחה, גדולים וקטנים, הורים וזקנים, ישבו בצוותא על הספות הלבנות שליד החלונות שמהן נשקפה ירושלים העתיקה על חומותיה הגבוהות ושרו בדבקות בלשון הקודש ובשפת לאדינו. ניגון אחד היה לשירת הקודש ולתרגומה הספרדי. קולותיהם של הגברים התלכדו והתמזגו בקולות הנשים. אכן לא דמו שבתות אלו לשאר שבתות השנה. כל האירועים המשפחתיים רוכזו בתקופה זו שבין פסח לשבועות. רגשות ומאוים שבכל השנה מוסתרים היו בין קיפולי הנשמה כמו עתה לתחייה. בתקופה קצרה זו באו הורינו במגע הדוק עם העולם ועם הטבע. בעונה זו נערכו "השטחות", מסיבות, באויר החפשי במגרש שליד קבר שמעון הצדיק וכלבה שבוע. הורינו הרחיקו לכת ועד טבריה וצפת הגיעו. ואם כי הלכו להשתטח על קברי צדיקים, הרי בדרכם נהנו מזיו השדות הפורחים והעצים המלבלבים. היו שלנו תחת כיפות השמים בלילות ולבתיים חזרו סמוך לחג השבועות. מעודדים חזרו כדי לעצור כח ולהתכונן לימי הקיץ החמים, לסבל המים, ולאבק של ירושלים.

מבין כל השירים והתשבחות שיצאו מפיהם של הורינו, פרקי אבות זכו יותר מכולם שכן מגינתם רווית השמחה והכיסופים היתה תואמת את הלך הרוח שלנו בתקופה זו. "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע". זו היתה שירה עילאית שנבעה ממעמקי הלב. שירת געגועים לעולם שכולו טוב, עולם של מוסר, עולם של אמת וצדק. עד היום עולה באזני קולו של אבא שעה שהיה שר את "פרקי אבות", מלווה בקולה הנעים של אמא. יחדיו שרו. לא לעתים קרובות זכיתי לשמוע אותם שרים שכן צער וסבל היו

מנת חלקם. שעה שאמא שרה היא הניחה את כף ידה על אחת מלחייה כמו היתה מתביישת להרים קולה לפני גדולים ממנה. היא אהבה לשיר בהיותה יחידה, לבדה עם עצמה. רק בעת שהיו שרים יכלו להסיח דעתם מדאגות הפרנסה, צער גידול בנים, פגעים, מחלות ועולם של יופי נגלה לפנייהם.

ב

שיר השירים היה מנת חלקם של הקטנים. היינו קוראים אותו בזמר ורגנה בכל ערב שבת בבית הכנסת בין מנחה למעריב. לאחר סעודת הערב לפני ברכת המזון שרנו את "בר יוחאי". כן ידענו על פה את מגילת רות מאחר שלמדנו אותה בחדר.

את ניגונה של מגילת רות למדתי בחדרו של חכם משה איל ינשרלי, יהודי שעלה לארץ מיוון והיה מראשוני המלמדים בשכונת אהל משה. יושבים היינו על דרגשים קטנים סביבו ואילו הוא, המלמד, ישב ב"כושה", דהיינו על מזרן שהיה פרוש על גבי מחצלות, סביבו כרים קטנים ולידו שלחן קטן. הוא לא חיכה שאנו נשיר את מגילת רות. הוא עצמו קרא אותה ואנו הסתכלנו בו בהערצה. אותה שעה נשתכחו ממנו כל צרותיו ולא נתן דעתו על מעשיה של אשתו שעמדה במטבח הסמוך ועסקה בטיגון. שירתו הגיעה לכל קצות השכונה. לא היתה זו שירה סתם אלא הוא החיה בקולו ותנועותיו ובעיניו את גיבוריה של מגילת רות. היתה זאת מעין הצגה מבויימת על ידו. כשם שפנתה נעמי אל שתי כלותיה כן ממש היה מחקה אותה ואומר: "לכנה שובנה אשה אל בית אמה יעשה ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים ועמדי". נדמה היה לנו שכלותיה של נעמי עומדות כאן בחדר ומקשיבות לתחנוניו. ואילו הן ניצבות מולה ואינן נעות לתחינותיה. דמעות נוצצו בעיניו כשהוא קורא: "שבנה בנותי למה תלכנה עמי העוד לי בנים במעי והיו לכן לאנשים" ותוך כדי קריאת פסוק זה הוא מניח את שתי ידיו על בטנו כדי להראות שאכן בטנו ריקה היא. אנו התלמידים עוקבים היינו אחר תנועותיו וקלסתר פניו של מלמדנו קטן-הקומה והתוסס-חיים. והנה הועילו תחנוניו. ערפה חוזרת אל עמה ואל מולדתה ורות נשארת. ושוב מנסה מלמדנו להשפיע עליה כי תשוב והוא פונה אליה בדברים: "הגה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה, שובי אחרי יבמתך". רות מתרעמת פונה אל

מלמדנו ואומרת: "אל תפגעי בי לעזובך, לשוב מאחרריך כי אל אשר תלכי אלך ובאשר תליני אלין עמך עמי ואלהיך אלהי".

חדל מלמדנו לשדל אותה והוא מתמלא גאווה על החשובה שנתנה לו רות. היא לא תשוב למולדתה וכאילו היא אומרת לו: "חדל לשדלני ולהתחנן בפני. פה אני נשארת". אורו פניו של מלמדנו. רות דבקה באלהי ישראל. אך שמחתו נתעכרה שנית. כשמגיעות נעמי ורות לבית לחם אין תושבי העיר מכירים אותן והם שואלים: הזאת נעמי? והמלמד החביב עונה בשמה של נעמי: אל תקראנה לי נעמי קראנה לי מרה כי המר שדי לי מאד.

אנו קוראים אתו את כל מגילת רות בנעימה של שמחה ובנעימה של צער חליפות. הוא ממקום מושבו מנצח עלינו, ואנו עינינו תלויות בתנועותיו, ולפי קצב קולו והבעת פניו, שמחים עצובים אנו אתו.

ניגונו של מגילת רות נעלם היום מקרבנו. הניגון אבד. שוב אין אנו קוראים ואין אנו שרים את מגילת רות. לא בבית הכנסת ולא בבית. וכן ירד לטמיון עוד ניגון אחד מניגונו החביבים.

אולם אם ניגונו של מגילת רות אבד, הרי נשאר לנו לפליטה ניגונו של שיר השירים אשר מפאת ספירת העומר קוראים אותו בבית-הכנסת בין מנחה למעריב בלילות שבת. בקריאת שיר השירים פתחנו עוד בערב פסח, לאחר ההגדה וניגונו השתלב והתמזג עם עונת האביב שבין פסח לשבועות. האביב פרח סביבנו. ראינוהו מתלבלב על הרי ירושלים ובשדות שהקיפוה. נשתקף בעציצים הירוקים אשר מילאו את חצרות בתינו.

הנשים אהבו אף הן לשיר את שיר השירים. הן שרו אותו בלאדינו, והשירה הרגינה את לב השומעים. ספרו על רחל סרגוסטי, ששרה על-פה בחן רב את כל שיר השירים. שמעתי את ניגונו מפיה של בוליסה שרה די ג'יניאו, רעיית חכם דוד ג'יניאו ואמם של האחים בכור יצחק ואליהו ג'יניאו ממיסדי יקבי היין בירושלים העתיקה. היא ידעה על-פה לא רק את שיר השירים בתרגומו הספרדי, אלא גם את המגילות והפיוטים. היא התגוררה בשכונת מונטיפיורי וכשהייתי בא לבקרה בימי חג ומועד, הופיעה לפני בדמות גסיכה מארצות המזרח. ראשה היה עטור שביס לבן, "לה טארח'ה", ענוד כל מיני תכשיטים. את הפיוטים והמגילות למדה בילדותה מפיה אביה, המלמד הנודע, רבי אליהו ג'אחון שהרביץ תורה בסלוניקי עירו ועלה לירושלים בסוף ימיו. פה הוא ייסד את המקהלה הראשונה בבית הכנסת "איסטנבוליס"

שבעיר העתיקה. היא ידעה פרקים שלמים מהתורה והאגדה. היא חיבבה אותי מאד ונהגה לקרוא לי "יקובאצ"י איל קרידו די לה מדרי" יעקב היקר לאמו, שכן ראתה את הסבל שסבלה אמי שגרה בשכנותה כדי לגדלני.

קריאת שיר השירים בבית הכנסת בערבי שבתות שבין פסח לשבועות, התמוגה בריח הפרחים והירק אשר היו עוטרם את המקום הקדוש. אנו הילדים היינו מצפים בקוצר רוח לפסוק: "שמה חבלתך אמך שמה חבלתך יולדתך", שהמלה "שמה" יצאה פעמיים מפינו בקול רועש. קריאותינו הבהילו את אלה אשר נמנמו על הספות מחמת עייפות ועונג שבת ורגליהם מקופלות תחתיהם.

קריאת שיר השירים קשורה גם בזכרון עגום שעה שאבא נפטר לעולמו. ימים אחדים לפני מותו, קראני אל מיטתו ובקשני לקרוא עמו את שיר השירים. לקחתי את הסידור והתחלתי קורא. אך לאחר שני פסוקים ביקשני להפסיק ולקרוא עמו "שמע ישראל". היתה זו הקריאה האחרונה בחייו. בשעת הלוויתו ביקשוני אנשי חברה קדישא לאמור יחד אתם את שיר השירים. קשה היה עלי הדבר. אמרתי להתחנן לפניהם שלא יאלצוני בשעה שארונו של אבא מוטל לפני לשיר על כרמי עין גדי. אולם חזקו עלי דבריהם. ומחשבה חלפה באותה שעה במוחי שמא עלי להשלים עתה את אשר לא היה סיפק בידי לקרוא לפני אבא כשהיה עדיין בחיים. וכך, מתמוגג מבכי, קראתי את שיר השירים עד תומו.

תמונה זו העגומה חוזרת ועולה לנגד עיני כשאני קורא את שיר השירים בבית הכנסת בערבי שבתות שבין פסח לשבועות.

ג

גם הטבע שמח בשמחתנו. בשבתות אלו קושטו בתי הכנסת בפרחים וירק לרוב. כל אשה אשר בחצרה עמדו עציצים וחביות עץ, שבהם גידלה פרחים ועשבים ריחניים אם לתרופות ואם לברכת "בורא עצי בשמים", במוצאי שבת הביאה את תרומתה לקישוט התיבה, הרימונים והקאראייס, אלו העששיות שאמותינו מלאו אותן בשמן זית וזך מהול בדמעות ואנחות שהתאבכו באש הפתילות לפני ארון הקודש. ריחו של השמן התמוג בריח הפרחים. ומה

יפים היו ספרי-התורה והרימונים וכה זוהרים כשעברו בין קהל המתפללים בשבתות עטורים זרי פרחים.

מספרים על אשתו של סיניור מושון די נבון, כי פרחיה היו ממלאים את כל בתי הכנסת שבירושלים העתיקה. חביות פרחים מכל המינים מילאו את חצר ביתה כגן פורח. היתה אשה עקרה והטיפול בפרחים מילא את כל חייה. חתן שביקש לשלוח מתנת חג לארוסתו, נטל מפרחיה של אשה זו, לקשט בהם את הטס עם הדורון שבו. במעשה זה היה משום תגמול לעצמה על שלא זכתה לפרי בטן. בעלה סיניור מושון די נבון שימש ממלא מקום לחבר שלישי בבית המשפט בימי השלטון התורכי (מחכמת בידאיה). כן נמנה עם ספקי המזון לצבא התורכי.

ומר שמואל סידים מוסיף:

סיניור מושון די נבון, היה יהודי אציל שכל הליכותיו אמרו כבוד. תושבי העיר העתיקה הרבו לדבר על יחסי האהבה והכבוד ההדדי ששררו בין הבעל ו"הסיניורה" אשתו. ביתם היה ידוע ומפורסם בסדריו הנאים ובעיקר בנקיונו המופרז.

ולא רק בין פסח לשבועות, אלא גם בשאר שבתות השנה הביאו אמותינו פרחים ועשבים ריחניים אל בית הכנסת. הן מסרו את תרומת-הפרחים לידי השמש. וקהל המתפללים היה מברך עליהם "בורא עצי בשמים", לאחר התפילה וכן בשעות ההבדלה במוצאי שבת. הן עמדו מן הצד מתמוגגות מנחת שעה שבירכו עליהם המתפללים זה אחר זה. הברכות הללו היו השכר שקיבלו עבור העמל הרב שהשקיעו בטיפוחם בכל ימות השנה וחסכו מים מביתן כדי להשקותם.

חיבה רבה היתה נודעת מאמי לפרחים שגידלה בתוך תיבות-עץ "סקסזיס", עציצים. ידיעה רבה בגננות לא היתה לה, אך אהבתה וחיבתה לפרחים הם שסייעו להם לצמות ולגדול. היא היתה מרבה להשקותם, ואבא קובל היה לפעמים על בזבזם של המים שכה יקרים הם בירושלים. אך רבה היתה שמחתה כאשר ראתה פרח קטן גובט בעציצה.

בוליסה רבקה די חכם יעקב חי בורלא, היתה אשה צדקת ובליל ל"ג בעומר קישטה בפרחים את הקאראייס, העששיות שהודלקו בביתה, לזכרו של ר' שמעון בר יוחאי. השמש יעקובאג'י בנבנישטי איל טניקיג'י (יעקב הפתח), היה מוכר את מצוות הדלקת הפתילות לכל המרבה במחיר, והפרוטות

שנאספו חילקם בין העניים. כן היתה עורכת סעודה לעניים ולתלמידי חכמים שנמשכה עד חצות.

ד.

ימים אלה שבין פסח לשבועות, נועדו לביקור על קבריהם של צדיקים במקומות שונים בארץ, בהרי הגליל, במירון, בטבריה. לביקורים אלה קראו "זיארס". מיד לאחר חג הפסח, התחילו הגברים להתעניין אצל בעלי הסוכנויות לנסיעות שהיו קיימות בימים ההם. ומי היו בעלי הסוכנויות אם לא יצחק ברוה, בלו ושות' ועוד מאלה שהיו להם קשרים עם החמרים הערבים שאת חמוריהם ופרדותיהם שכרו לנסיעה ארוכה ומעייפת, שהיתה כרוכה, לעתים קרובות, בסכנות והרפתקאות שונות. על החמורים והפרדות הטעינו מזרונים, כלי מיטה, סלי אוכל וביניהם דברי-מאפה שהכינו הנשים מבעוד זמן-צידה לימים אחדים. בשעות הבוקר המוקדמות יצאו לדרך שיירות גברים נשים וטף. על כל קבוצה היה ממונה "מוקר", מלווה ערבי שדאג לצרכיהם וגם השגיח עליהם מכל פגיעה בדרך.

הנסיעה "לזיארס" לא היתה כלל קלה ונוחה ואף עלתה ממון רב. נסעו בעיקר האמידים ואורחים אשר באו מחוץ לארץ, מבוססיה, איזמיר ועוד, שאדיר חפצם בכל חייהם היה לראות את הארץ ולהשתטח על קבריהם של צדיקים בטרם ימותו. תושביה הותיקים של ירושלים הלכו בעיקר, כדי לקיים נדרים ולמצוא תרופות למחלותיהם.

מספרים כי חיל ורעדה אחזו את אמותינו כשהיתה השיירה מגיעה למקום שהיה ידוע בשם "עין אל חראמין" (מעין הגנבים), הנמצא בדרך לשכם. מקום מיועד לגנבים ושודדים. בשעות הערב היו מורידים מעל גבי החמורים את כלי המיטה, פורשים אותם על האדמה וישנים שינה חטופה. תכשיטי זהב וכסף לא נשאו אתן, אולם הסתירו באמתחותיהן מטפחות ושמלות משי, שהפקידו בידיהן שכנות וידידות כדי להעלותן על המדורה של ל"ג בעומר.

היו שהביאו עמם גם מזומנים שצברו על יד משפחות דלות, פרוטה לפרוטה והפקידו בידי אלה שזכו לקיים את מצות הזיארה. כספים אלו נועדו להימסר לידי הממונים על קבר רבי מאיר בעל הנס ועוד.

היו ששכרו בעצמם חמורים מאת ערביי הכפרים הסמוכים לירושלים. החמורים היו כחושים וכושלים והמחיר ששולם לא היה רב. מספרים על

אחד מתושבי ירושלים האשכנזים אשר קנה מידי ערבי את חמורו, שכן מחיר הגסיעה שווה היה כמעט למחיר החמור. נטל לו איפוא היהודי הלז את החמור שקנה ורכב לצפת. החמרים ראו במעשה זה משום קיפוח פרנסתם. מה עשו? בשעות המנוחה, בעיקר בלילות, מעמידים היו לפני רגליו של החמור דגן כלים שונים, ואך פסע החמור פסיעה אחת, נשברו הכלים תחת רגליו. החמרים הקימו צעקות וקוראים היו לעבר היהודי "חמאריך", היינו חמורך הוא ששבר את הכלים ועליך לשלם תמורתם. כך היו מציקים לו כל הדרך, והיהודי משלם עבור הכלים. לבסוף פקעה סבלנותו של היהודי ונתן להם את החמור, וכך יצא מהעסק וידיו על ראשו. מעשה קינטור ומירמה זה חוזר היה תכופות במקרים שונים וגורם לעולי הרגל נזקים גדולים.

ועוד מספרים כי שתי שיירות, זו בצד זו, עולות היו לצפת, אחת שונה מחברתה. בראש אחת השיירות צעד חכם יעקב חי בורלא כדי להניח פרוכת מפוארת שהוכנה בירושלים מתרומותיהם של בני העם על קברו של רבי שמעון בר יוחאי. השיירה השניה היתה מורכבת מבני נוער, שבאב יהודי, ובראשה בן ציון פרנס, יהודי שהיתה לו חזקה על הקמת המצבות בבית העלמין שעל הר הזיתים. בן-ציון פרנס ידוע היה כמי שעומד באומץ ובגבורה בפני כל פגיעה בכבוד ישראל. שיירה זו היתה בבחינת חיקוי לשיירת הנוער הערבי שהלך בדגלים רקומים פסוקי קוראן לקברו של משה רבינו שנקבר לפי המסורת בערבות יריחו.

וכך צעדה שיירתו של חכם יעקב חי בורלא, עם הפרוכת שלה בצד שיירתו של בן ציון פרנס שסימלה את כוחו וגבורתו של הנוער היהודי. בדרך זו צעדו יחדיו קדושה וגבורה.

ה.

עייפות ורצוצות חוזרות היו אמותינו מהמסע הארוך לצפת וטבריה ועם זאת מאושרות ושמחות. את כל מרי-רוחן שפכו ליד המצבות האפורות שמוקפות היו גרות ועשישיות דולקות יומם ולילה. עתה הוקל ללבן, ואותן מצבות אפורות המכוסות כתמי שמן ודוגג המנטפים סביבן, השפיעו עליהן רוב עדוד וטובה וכוח לשאת את צער החיים, הפגעים ומחלות הילדים. מאותן מצבות שאבו גם הבטחות ל"מזלות טובים" לבנים ולבנות שהגיעו לפרקן. בערבי הקיץ הצוננים עוד ישבו אמותינו על ספל קפה וסיפרו לשכנות את כל ההרפתקאות שעברו עליהן ב"זיארה" על קבריהם של צדיקים וקדושים.

כשהגיע הקורא בתפילה בשבת פרשת בחוקותי לפסוק האחרון "אלה המצוות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני", קרא אותו בניגון שקוראים את "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" שמתוך פרקי אבות, שנהגנו לשיר בבית הכנסת לפני מנחה גדולה ובבית במשך ששת השבתות שבין פסח לשבועות, פרק לשבת. ידענו כי חג השבועות עומד אחר כתלינו. ניגונם של פרקי אבות דומה לרומנסה ספרדית רוויה המיה שמתוכה בקעה האהבה בין ישראל למקום, ובשעה שהוא עולה בזכרוני נתקף אני געגועים לימי ילדותי.

עוד ידענו שלאחר חג השבועות באים ימי הצומות, שבעה עשר בתמוז, תקופת בין המיצרים, תשעה באב, וכמה שבועות לאחר מכן חודש הרחמים ולילות הסליחות.

חג השבועות עמד איפוא על גבול שתי עונות: עונה רוויה שמחה ועליונות מזה, כפי שסיפרנו בפרק הקודם, ועונה של סיגופים ומורא יום הדין. כיוון שכך, התקדשנו במיוחד לקראת בואו של חג זה. רבנינו לבשו את הגלימות הצבעוניות המיוחדות לחג השבועות ובלילות של החג, נערכו לימודים עד לאחר האשמורת האחרונה. את תפילת הבוקר ערכנו בהשכמה ליד הכותל המערבי.

הלימוד בליל שבועות נועד לקבלת התורה, להידוק הקשר בין העם ואלוהיו, בו טובת הכלל היה עיקר. בכך נבדל לימוד זה מהלימוד של ליל הושענא רבה שהיה משום סיום לימים גדושים חשבון הנפש ויראה מיום הדין.

הלימוד בליל שבועות נערך במקומות שונים, בבתי אמידים, במעונותיהם הצנועים של המון העם ובבתי כנסת. אלה שהשתתפו בלימודים, הביאו עמם פירות ודברי-מאפה כדי שכלם יטעמו מהם מזמן לזמן בשעות הלילה

מסמך מס' 17-84567

הרבות ולברך עליהם. הנשים אף הן נרתמו ^{מסמך מס' 17-84567} מרצון למצוה זו, סייעו לבעלת הבית המארכת בהגשת "המזונות", בהכנת הקפה, ויחד עם זה הקשיבו בדריכות ללימוד ולדרשה. כל הלילה לא עצמו עין, ומכיון שכך, הרבו בשתית קפה חם מתובל בג'ינג'יר, כדי להסיר תנומה מעפעפיהם. בכל לימוד נטל חלק חכם שהשמיע דברי-מוסר ותוכחה בנועם דיבור ובלשון עממית. פרושיו והסבריו על פסוקי התורה והאגדה נחתבו מאד על השומעים ובפרט נהנו הנשים מדבריו שאמרם בספניולית. גם המון העם נטל חלק בלימוד, אפילו אלה שבכל ימות השנה לא הרהיבו עוז לפצות פה בשל קריאתם הנלעגת בשיר השירים או בתהלים. עתה סר מורא הציבור מעליהם ולא חששו פן "לוס ואן אריפטאר", דהיינו יתקנו את שגיאותיהם. כאן בקרב ידידים וקרובים נפתח סגור פיהם וקראו בלי מורא ופחד כל שידעו על השגיאות המרובות והמבדחות שנשתגרו בפיהם.

עם זריחת השמש, לאחר שכילו ללמוד קטעים מהתורה נביאים וכתובים, משניות וזהר ובעיקר את הקטעים המספרים על מתן תורה ולאחר ששמעו את דרשתו של החכם נפרדו מבעל הבית ומבעלת הבית ופנו לעבר הכותל המערבי כדי להתפלל שם שחרית ומוסף.

בליל שבועות קראו את האזהרה לרבי שלמה יהודה אבן גבירול, המתחילה במלים "בשמור לבי מענה היה במאד נענה ירא האל ומנה את דבריו הישרים" שנאמרה בנעימה מיוחדת עם תרגומה בלאדינו "גוארדה מי קוראסון ריס-פונסו". מספרים על החכם המלמד שמואל זמרו, תלמידו של החזן הנודע חכם אלהיו ג'חון, זה המלמד, שנהג לשים אפר על ראשו וללבוש שק (ח'ישה) ולבכות יחד עם תלמידיו על גורלו של עם ישראל, כשהגיע לפסוק "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו וילבש שק ואפר" וכו', שבמגילת אסתר, שידע לשמוח ולעלות, כשהגיע בקריאתו לבית "ימהר אל עליון לקבץ עם אביון ויבנה הר ציון ועמק הפגרים", מרים היה את שולי האנטרי ופורץ במחול של התלהבות ודבקות, שנמשך עד לאחר סיומו של הבית "ועל הר הגליל נהלך בחליל ואז תחפץ כליל ואז יעלו פרים". אותה שעה נהרו פניו של המלמד שכל ימיו שרוי היה בדחקות ועוני ועבודה מפרכת עם תלמידיו בחדרו הקטן והדל. דומה היה כי נשכחו ממנו משא חייו ויגונו והריהו מהלך על הרי הגליל ומחלל בחליל.

בלימודים אלה, נהגו להדליק "קאראיאס", זו העששית הנצחית המלאה

לה שמן זית זך בתוכה שטות פתילות מאירות כספינות בים. עשית זו שאמרתי עליה שנצחית היא, הפיתה תקוה ושמחה בכל מקום הימצאה. את זכות ההדלקה של הפתילות והנרות נהגו "למכור" וכל ההכנסה קודש לקופות רבי שמעון בר יוחאי ורבי מאיר בעל הנס.

ליל שימורים היה ליל שבועות. אורות בקעו מכל המשכנות, ובלכתך בסמטאות העיר העתיקה או בשכונותיה של ירושלים שמחוץ לחומה, דומה היה עליך, כי זוהי מסיבה אחת גדולה, אלא שהקרואים והמסובים אינם יושבים בצוותא, אלא במקומות נפרדים ופזורים.

תפילת שחרית נערכה, כפי שכבר ספרתי, עם השכמה. בפתיחת ההיכל קרא החזן את שלושת הפסוקים הראשונים של הפזמון "ירד דודי לגנו לערוגת בשמו" וסיים בשלושת הפסוקים האחרונים "אשרי העם שככה לו". אולם את "הכתובה" שהתחילה ב-"איש ראזון די אלאבאר אאיל דיו גראנדי אי פודירוזו", חובה להלל את השם הגדול והכל יכול ואשר חברה יהודה בר ליאון קלעי, שרו הגברים והנשים בבית ביום השבועות.

ב.

בבוקר חג השבועות, סעדנו את לבנו במאכלי חלב כגון סוטלאג', דייסה קרושה עשויה אורז טחון וחלב, מקושטת בפסי אבקת קנמון, איסקולאג'ה קון קיזו, אטריות עם גבינה, גיזאדיקאס די קיזו, מיני מאפה ממולאים גבינה, יאגורט ועוד.

לאחר הסעודה עלינו לקברו של דוד המלך שבהר ציון. הביקור לבני העדה הספרדית היה ללא תשלום, שכן כולל ועד העדה הספרדית שילם את חלקו עבור הביקור מבעוד יום. בני העדה האשכנזית ביקרו ליד הקבר ביום המחרת ושילמו את דמי הכניסה בשיעור של שני מטליקים לכל נפש. אולם העלייה ליד הקבר היתה רצופה סבל ויסורים. בני משפחת אל דג'אני, וביחוד "השבאב" התגרו בנשים. לא די היה להם בפגיעות בכבודן של אמותינו ואחיותינו, אף ערכו כמה "משיכות". בכניסה ליד הקבר, חובה היה לחלוץ את הנעליים, והנשים הסתירו נעליהן מתחת לבית שחיין או מתחת לשמלותיהן, שכן אירעו לפעמים שחזרו לבתיהן יחפות כיון שהנעלים נגנבו על ידי משפחת דג'אני שנקראו גם בשם "דאודייה".

למחרת חג השבועות, נערך הביקור המסורתי לקבר שמעון הצדיק שבשכונת שיח' ג'ראח, כשם שנערך בל"ג בעומר. אם חל חג השבועות בימי סוף השבוע,

היינו, חמישי, שישי, נתקיים הביקור ביום הראשון שלאחר שבת. מקום הקבר והשדה הרחב שמסביב לו, אשר היה קניינה של העדה הספרדית בירושלים נקראו בפי העם צדיק שמעון. בשער שכם בסמוך למקום, עמדו חמרים ערבים ויהודים כדי להוביל את המבקרים בשכר של שני מטליקים עד למקום. אלה שהתגוררו בשכונות מרוחקות יותר, הגיעו בכרכרות שכורות לשדה אשר עמד בדרך להר הצופים, סמוך למסגד הקטן אשר בשכונת שיח' ג'ראת, ומכאן המשיכו בדרכם מהלך צעדים מספר עד מקום ההילולה.

משפחות מבנות המון העם, שכל חג ומאורע חגיגי שימש להן שעת כושר להרבות בשמחה, הגיעו לצדיק שמעון משעות הבוקר. בשדה שליד הקבר ותחת העצים פרשו מחצלות, תלו חבלים על ענפיהם ועשו "קונאס" דהיינו נדנדות, בשביל הילדים. את היום בילו במאכל ובמשקה. מכל עבר בקע קולה של ה"תרבוקה", זה החוף העשוי חרס שהיה מצוי בכל בית ונקישותיו ליוו את השירים והמנגינות בכל מסיבת שמחה או מאורע חגיגי. מוכרי משקאות ו"דונדורמה" ו"בוזה" (מיני גלידה) הקימו להם דוכנים וסוכות והשקו כל צמא. מוכרי "כעכה וביד", כעכים וביצים קשות, "חמלה מלאנה", אפונה קלויה, "שער אל בנאת", שערות הבנות, עשו ביום זה עסקים טובים. נפתחו בתי קפה ארעיים של יהודים ושל ערבים, בהם ישבו החוגגים, ביניהם גם מוסלמים, על גבי שרפרפי קש, שתו קפה ועישנו נרגילה. וכשאול המלאי בבתי הקפה, היו בעליהם קופצים לעיר העתיקה ומשלימים את החסר.

אשר לקבר עצמו, שמעתי את דודתי ליוג'ה די קואינקה מספרת, כי לא ראתה אותו בעיניה, מלבד "מסתבס", ספות אבן שעליהן הדליקו גרות שמשי בתי הכנסת שבעיר העתיקה. בתו של חכם יהושע בורלא סיפרה, כי אביה שימש את אלה שבאו להעלות גרות בקבר שמעון הצדיק, כשם ששימש את הבאים להשתטח על קבר רחל אמנו.

אם ההליכה לצדיק שמעון היתה בשמחה ובששון, הרי החזרה בשעות הערב, היתה מלווה טרדות ובהלה. ילדים רבים טעו בחושך והוריהם חיפשו כשהם ממררים בבכי.

היו שביקרו ביום זה, בשעות שלפני הצהרים, בקברות "כלבה שבוע". את הזמן בילו באכילת "אסאדוס", נתחי בשר צלוי, ובישיבה ליד הבריכות שהיו במקום. כמו כן בקרו במערות תוך זחילה על ארבע, אגאתאס, בהחזיקם